

*Цехан Д. М.,
кандидат юридичних наук
доцент кафедри криміналістики
Національного університету
«Одеська юридична академія»,*

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ У МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ЯК ОКРЕМА ТЕОРІЯ ОПЕРАТИВНО- РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

На основі аналізу підходів, напрацьованих у межах науки філософії, теорії держави і права та теорії оперативно-розшукової діяльності, обґрунтовано необхідність виокремлення у межах теорії оперативно-розшукової діяльності окремої теорії оперативно-розшукової протидії злочинності у місцях позбавлення волі. Проаналізовано процес становлення та сучасну структуру теорії оперативно-розшукової діяльності, а також основні закономірності виокремлення у її межах конкретних (приватних) теорій. Обґрунтовано необхідність і передумови виокремлення окремої теорії оперативно-розшукової протидії злочинності у місцях позбавлення волі, визначено її предмет, об'єкт і систему взаємозв'язків з іншими приватними теоріями оперативно-розшукової діяльності.

Ключові слова: *теорія оперативно-розшукової діяльності, протидія злочинності у місцях позбавлення волі, приватна (конкретна) теорія науки, методологія теорії оперативно-розшукової діяльності, рівні наукового знання.*

На основе анализа подходов, наработанных в рамках науки философии, теории государства и права и теории оперативно-розыскной деятельности обоснована необходимость выделения в рамках теории оперативно-розыскной деятельности частной теории оперативно-розыскного противодействия преступности в местах лишения свободы. Проанализирован процесс становления и современная структура теории оперативно-розыскной деятельности и основные закономерности выделения в ее пределах конкретных (частных) теорий. Обоснована необходимость и предпосылки выделения отдельной теории оперативно-розыскного противодействия преступности в местах лишения свободы, определены ее предмет, объект и система взаимосвязей с другими частными теориями оперативно-розыскной деятельности.

Ключевые слова: *теория оперативно-розыскной деятельности, противодействие преступности в местах лишения свободы, частная (конкретная) теория науки, методология теории оперативно-розыскной деятельности, уровни научного знания.*

Осмилення будь-якої проблеми у межах науки відбувається поступово та шляхом, який детермінується значною кількістю чинників. Зокрема, окремі проблеми соціальної дійсності на початковому етапі осмислюються суб'єктами реалізації окремих форм діяльності, які і забезпечують пошук ефективних рішень. Необхідно відзначити, що такий спосіб вирішення проблеми характеризується лише фрагментарним впливом на систему чи/та конкретну форму діяльності. Як відзначає В.І. Єлінський, сучасний етап науково-технічної революції переконливо свідчить, що наукова теорія і практика – не окремі ізольовані одна від одної сутності, що належать до різних сфер буття, а сторони одного діалектичного процесу. Принцип єдності теорії і практики є сьогодні основним принципом діалектично-матеріалістичної методології [9]. Водночас системне осмилення проблематики вимагає використання наукового методологічного інструментарію та побудови відповідної форми організації наукового знання, зокрема парадигми, концепції, теорії чи вчення. Необхідно звернути увагу, що формування наукового знання у межах теорії оперативного розшукової діяльності відбувалось на основі комуляційної моделі, і, фактично, наукові знання накопичувались та розвивались значним чином безсистемно, особливо на початковому етапі становлення теорії оперативного розшукової діяльності. У зв'язку з цим окремі вчені відзначають, що аналіз наявного емпіричного, теоретичного і нормативного оперативного розшукового матеріалу свідчить, що спеціалісти поки що мають справу з конгломератом теоретичних конструкцій, а їх сплав у єдине ціле ще далеко не завершений [19]. Така позиція не може бути підтриманою, оскільки, як відзначають дослідники, на сьогодні оперативного розшукова діяльність уже достатньо систематизована та організована. Так, зупиняючись на системі науки оперативного розшукової діяльності, можна точно

вказати на існування таких розділів, як: загальна теорія оперативного розшукової діяльності; оперативного розшукова техніка; оперативного розшукова тактика; оперативного розшукова методика [15]. Наведена позиція підтримується й іншими дослідниками, які відзначають, що загальна теорія ОРД охоплює основні ідеї, принципи, поняття, категорії, визначення, терміни і теоретичні концепції, а також методи їх пізнання і розвитку. У якості структурних розділів вона включає ряд окремих оперативного розшукових теорій та вчень. Насамперед до них відносяться: вчення про пізнавальну діяльність та організаційну сторону ОРД; теорія наукових методів оперативного розшукової діяльності; вчення про оперативного розшукову інформацію; вчення про оперативного розшукове забезпечення вирішення завдань кримінального судочинства; вчення про оперативного розшукові версії; вчення про використання результатів оперативного розшукової діяльності у правозастосуванні; теорія оперативного обслуговування; теорія документування; теорія розшукової роботи; вчення про оперативного розшукові комбінації та тактичні операції [8].

Слушно зауважити, що у сучасних виданнях з науки філософії у якості основних форм теоретичного знання виокремлюють *наукову проблему* (виявляється у формі усвідомлення протиріччя, яке з'явилося унаслідок невідповідності старої теорії новим науковим фактам, які не можуть бути поясненими у межах старої теорії); *гіпотезу* (ідеї, які включають обґрунтування можливості існування закону, що пояснює сутність нових фактів); *теорію* (тобто, логічно обґрунтовану та перевірену на практиці систему знань щодо певного класу явищ); *принципи науки* (основоположне теоретичне знання, керівні ідеї, які є вихідними для пояснення наукових фактів); *закони науки* (ті, що розкривають необхідні, суттєві, стійкі, повторювані зв'язки і відношення між явищами); *парадигми* (сукупність стійких принципів,

загальнозначимих норм, законів, теорій, методів, які визначають розвиток науки у конкретний історичний період) [4].

Характерною рисою сучасного етапу розвитку науки є розширення діалектично взаємопов'язаних процесів диференціації та інтеграції знань [6]. Означені процеси не пройшли остронь теорії оперативно-розшукової діяльності, яка розвивається за схожою моделлю. Окреслюючи інтеграційні процеси, необхідно звернути увагу, що у реальному житті вони супроводжуються виникненням таких предметних областей дослідження, які потребують комплексного підходу: використання методології та понятійного апарату різних наук, асиміляції теорії і концепцій, екстраполяції наукових моделей, розроблених однією наукою для опису процесів та явищ, що належать до предмета дослідження інших наук. Звідси суб'єкт пізнання для успішного вирішення поставленого завдання змушений виходити за межі вузької спеціалізації, змінювати філософію свого мислення, опановувати методологію та понятійно-категоріальний апарат інших наук [17].

Як відзначає професор М. П. Водько, теорія ОРД, як і будь-яка наука, розвивається не тільки за принципом інтеграції, але й з урахуванням принципу диференціації наукових знань. Загальна теорія ОРД неминуче розчленовується на окремі теорії, її складові, серед яких має право розраховувати на самостійний статус і окрема теорія ОРД ОВС по боротьбі з організованою злочинністю [5].

Щодо процесів диференціації наукового знання у межах теорії оперативно-розшукової діяльності, то, як відзначають дослідники, диференціація розвивається за двома основними напрямками: *по-перше*, виокремлення теорій, які відрізняються за об'єктом, зокрема теорія оперативної розробки, теорія оперативного обслуговування, теорія агентурної роботи, теорія документування тощо; *по-друге*, формування лінійних наукових дисциплін на основі предметних відмінностей діяльності окремих оперативно-розшукових підроз-

ділів [9]. У межах розвитку вітчизняної теорії оперативно-розшукової діяльності такий методологічний підхід не можна визнати безпеліційним, оскільки вектор формування окремих теорій у межах сучасної теорії оперативно-розшукової діяльності має дещо іншу траєкторію.

Необхідно підтримати позицію професора Р. С. Белкіна, який відзначає, що окрема наукова теорія відноситься до однієї із сторін об'єкта, не до всього предмета даної науки, а до його певної частини. Окремі теорії – це розділи, частини, структурні підрозділи загальної наукової теорії. Генетично окремі теорії можуть передувати загальній, а можуть з'являтися пізніше; звичайним видається поєднання обох цих процесів: виникнення та бази окремих теорій загальної теорії науки (процес характерний для початкового етапу становлення наукового знання та формування нових галузей наукового знання) і виокремлення із загальної теорії окремих теорій [2]. Видається, що у межах теорії оперативно-розшукової діяльності виокремлення певних теорій відбувається шляхом визначення положень щодо наукового осмислення окремих частин предмета загальної теорії ОРД. Дослідники зауважують, що оперативно-розшукова діяльність містить у собі систему окремих теорій, які відображають об'єктивні закони і зв'язки у межах оперативно-розшукової діяльності. До таких окремих теорій науковці відносять: теорію аналітичної роботи; конфіденційного співробітництва громадян з оперативними підрозділами; теорію оперативно-розшукової ситуації; теорію оперативно-розшукової інформації; теорію оперативно-розшукових заходів тощо [15].

Опрацювання теоретичних підходів дозволяє зробити окремі попередні висновки: *по-перше*, серед дослідників відсутня єдність позицій щодо сформованості оперативно-розшукової діяльності як самостійної науки та її структури; *по-друге*, більшість науковців, виокремлюючи структурні елементи оперативно-розшукової діяльності, використовують у якості

теоретичної основи структуру криміналістики; *по-третє*, у теорії ОРД відсутній чіткий підхід до розмежування окремих її складових як вчень, окремих теорій чи концепцій, і спостерігається синонімічне використання категорій «вчення» та «окрема теорія».

Так, аналітичне опрацювання дисертаційних досліджень, виконаних у межах теорії оперативно-розшукової діяльності, свідчить, що формування окремих теорій, предметом яких є структурно-функціональна характеристика та організаційно-тактичні особливості діяльності окремих суб'єктів оперативно-розшукової діяльності, не є характерним, за окремими виключеннями [3].

Своєю чергою, пріоритетним вектором розвитку сучасної теорії оперативно-розшукової діяльності є формування окремих теорій протидії окремим формам злочинної діяльності. Наведене значним чином зумовлюється наявністю системи тісних зв'язків між оперативно-розшуковою діяльністю і криміналістикою, у межах якої, думку окремих дослідників, найбільш повно сприйнята ідея розмежування загального та окремого рівнів наукового знання [11]. Зміст криміналістики, як відмічав Р.С. Белкін, утворює система окремих криміналістичних теорій, які відображають окремі елементи криміналістики і нерозривно пов'язані між собою [1].

Зважаючи на те, що основною функціональною спрямованістю діяльності оперативних підрозділів є протидія тяжким і особливо тяжким злочинам, окремими дослідниками обґрунтовано окрему теорію протидії організованій злочинності, зокрема у дисертаційному дослідженні Л.Ф. Гули на тему: «Організаційно-правові та тактичні основи діяльності підрозділів ОВС у протидії злочинам, що вчиняються організованими групами» [7].

Так, якщо використовувати у якості вихідного посилу те, що об'єктом теорії оперативно-розшукової діяльності є такі категорії, як злочинність і діяльність суб'єктів оперативно-розшукової діяльності, то можна констатувати, що, формуючи

окремі теорії ОРД, дослідники використовують комплексний підхід, спрямований на всебічне охоплення відповідних складових загального об'єкта теорії оперативно-розшукової діяльності, поєднуючи дослідження злочинності з аналізом форм діяльності конкретних оперативних підрозділів. У контексті цього, на нашу думку, можна виокремити окремі теорії, які сьогодні сформовані у межах вітчизняної теорії оперативно-розшукової діяльності. Водночас, необхідно зауважити, що у якості сформованих окремих теорій нами розглядаються лише ті, які обґрунтовані на рівні дисертаційних досліджень на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Так, насамперед необхідно виокремити *окрему теорію боротьби з корисливо-насильницькою організованою злочинністю*. Варто зауважити, що однією з наук, що найбільш повно вивчає функціональну сторону злочинної діяльності, є криміналістика. Як слушно зазначає професор М.П. Яблоков, криміналістика і теорія оперативно-розшукової діяльності – найбільш близькі за теоретичним і практичним змістом юридичні науки. Вони мають спільні об'єкти вивчення – злочинну діяльність різноманітних видів і діяльність з її розкриття [20]. Саме тому методологічною основою формування окремої оперативно-розшукової теорії протидії корисливо-насильницькій злочинності стали напрацювання вчених-криміналістів, зокрема дисертаційне дослідження професора В.В. Тищенко на тему: «Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів» [16]. В подальшому, аналізуючи особливості протидії корисливо-насильницькій злочинності, окрема теорія протидії корисливо-насильницькій організованій злочинній діяльності сформульована О.О. Подобним у дисертації на тему: «Теоретичні, правові та організаційно-тактичні основи оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ у боротьбі з корисливо-насильницькою організованою злочинністю» [13].

Також необхідно виокремити дисертаційне дослідження О. В. Кириченка на тему: «Теоретико-прикладні засади оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки кримінальною поліцією» [10], у межах якого обґрунтовано окрему теорію протидії злочинам проти громадської безпеки.

Претендуючи на виокремлення у межах теорії оперативно-розшукової діяльності окремої теорії оперативно-розшукової протидії злочинності у місцях позбавлення волі, необхідно звернутися до аналізу ряду загальнотеоретичних питань стосовно формування приватних (конкретних) наукових теорій, які отримали свою назву на основі принципу діалектичного співвідношення загального та конкретного (приватного) рівнів пізнання в науці [12].

Насамперед необхідно звернути увагу на рівневий підхід до формування наукового знання, зокрема, вчені відзначають, що рівневий підхід витікає із системного підходу. Предметом загальної теорії є загальні закони функціонування і розвитку цілісної системи, предметом конкретних (приватних) теорій – закони функціонування і розвитку окремих підсистем цілісної системи [11]. О. Ф. Скакун відзначає, що конкретні (приватні) теорії проходять схожі із загальними теоріями етапи розвитку: 1) «дотеоретичний» – визрівання проблемної ситуації, коли проблема ще не усвідомлюється, але відчуваються тимчасові збої у звичайній теоретичній діяльності та пропонуються різні варіанти її вирішення в різноманітних галузях юридичної науки без їхньої консолідації у загальнотеоретичній сфері, тобто без прояву інтересів теоретиків права; 2) теоретичний (дослідницький) – теоретики права ставлять наукові питання в результаті з'ясування кола евристичних задач, що передують проблемі, підтверджують наявність проблемних ситуацій, які вимагають нетривіальних способів вирішення; установлюють специфіку методології їх дослідження, уточнюють понятійно-категоріальний апарат; тео-

ретичний (науковий) – обґрунтовується система теоретичних знань, як новий напрям, як певна конкретна теорія, усвідомлюється проблема на основі дозрілої проблемної ситуації, уточнюються взаємозв'язки у її постановці між загальною теорією; вводиться теоретично-уточнений понятійно-категоріальний апарат у науковий обіг [14]. Продовжуючи, дослідниця відзначає, що цінність системи ідей, які репрезентують конкретні (приватні) теорії, виражається в такому: а) стимулюється розвиток інших конкретних (приватних) теорій; б) збагачуються традиційні теорії, тобто теорії високого рівня загальності; в) формуються нові загальнотеоретичні поняття в результаті відмови від понять, утворених на основі метафоризації – перенесенні людських характеристик на неживі предмети (що характерно для юридико-позитивістської методології); г) використовуються у галузевих юридичних дисциплінах на новому методологічному рівні [14].

Виокремлення наукового знання щодо протидії злочинності у місцях позбавлення волі відбувалось за схожими рівнями та принципами, які викладені вище, зокрема:

1) дотеоретичний – усвідомлення специфіки як власне злочинності, так і агентурно-оперативної роботи у місцях позбавлення волі, зокрема визнання необхідності вжиття організаційно-управлінських та оперативно-тактичних заходів, які за своїм змістом і тактикою реалізації, відрізняються від аналогічних, що проводяться поза межами УВП. Характерною особливістю цього періоду є спроби вирішити вказану проблемну ситуацію на рівні формування лекцій для курсантів спеціалізованих ВНЗ, а також вузькоспеціалізованих методичних рекомендацій;

2) теоретичний (дослідницький) – формування на теоретичному рівні комплексу проблем, які потребують наукового вирішення, визнання необхідності формулювання чіткого понятійно-категоріального апарату, зокрема «злочинність у місцях позбавлення

волі», «оперативно-розшукова діяльність в УВП»;

3) теоретичний (науковий) – обґрунтування окремих положень проблеми на рівні наукових досліджень, формування теоретико-методологічної основи для формування окремої теорії [18] та її безпосереднє формування.

Продовжуючи, необхідно визначити предмет окремої теорії оперативно-розшукової протидії злочинності у місцях позбавлення волі. Як відзначає В.І. Єлінський, безпосередньо предметом теорії оперативно-розшукової діяльності (об'єктивним змістом, який вона вивчає) є існуючий реально (незалежно від його усвідомлення) процес діалектичної взаємодії (боротьби) і злочинності як такої, важливим елементом якої є відношення оперативно-розшукової практики та кримінальної активності [9]. Базуючись на цій методологічній позиції, можна визначити, що предметом окремої теорії протидії злочинності у місцях позбавлення волі є *пенітенціарна злочинність та оперативно-розшукова діяльність оперативних підрозділів установ виконання покарань*. На нашу думку, вказані елементи предмета можуть бути деталізовані, зокрема:

а) пенітенціарна злочинність як предмет вивчення вказаної окремої теорії та

кож охоплює: систему злочинних діянь, які сприяють, забезпечують чи детермінують пенітенціарну злочинність; діяльність злочинних угруповань та окремих осіб поза межами УВП, якщо вона впливає на оперативну обстановку у колоніях; інфраструктура пенітенціарної злочинності; пенітенціарні конфлікти тощо;

б) оперативно-розшукова діяльність оперативних підрозділів установ виконання покарань: організаційно-тактичні форми роботи оперативних підрозділів в УВП; агентурна робота в колоніях; оперативне обслуговування виправних колоній; організаційно-тактичні форми співпраці між оперативними підрозділами установ виконання покарань, слідчими та іншими оперативними підрозділами тощо.

Підсумовуючи викладене, необхідно відзначити, що сучасна теорія оперативно-розшукової діяльності остаточно сформована у самостійну галузь наукового знання, а її розвиток відбувається за моделлю поступового формування окремих теорій. Виокремлення окремої теорії оперативно-розшукової протидії злочинності у місцях позбавлення волі зумовлюється специфічними характеристиками предмета наукового пізнання, зокрема пенітенціарної злочинності, а також оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів УВП.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Белкин Р. С. Курс криминалистики: в 3 т. Т. 2 Частные криминалистические теории. М., 1997. 464 с.
2. Белкин Р. С., Винберг А. И. Криминалистика. Общетеоретические проблемы. М.: «Юрид. лит», 1973. 264 с.
3. Біляєв В. О. Теоретичні та організаційно-тактичні засади оперативно-розшукової протидії злочинності підрозділами карного розшуку ОВС України: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. К., 2014. 37 с.
4. Бучило Н. Ф., Исаев А. И. История и философия науки. М., 2011. 432 с.
5. Водько Н. П. Основы оперативно-розыскной деятельности: учебное пособие. Москва: Московский университет МВД России, 2005. 254 с.
6. Готт В. С., Семенюк Э. П., Урсул А. Д. Категории современной науки: (становление и развитие). М.: Мысль, 1984. 268 с.
7. Гула Л. Ф. Організаційно-правові та тактичні основи діяльності підрозділів ОВС у протидії злочинам, що вчиняються організованими групами: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. К., 2014. 37 с.
8. Дубоносов Е. С. Оперативно-розыскная деятельность: учебник и практикум для прикладного бакалавриата. 5-е изд., перераб. и доп. М.: Изд-во Юрайт, 2017. 477 с.
9. Єлінський В. И. Методология теории оперативно-розыскной деятельности (по материалам органов внутренних дел): автореф. дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.09. М., 1999. 40 с.
10. Кириченко О. В. Теоретико-прикладні засади оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки кримінальною поліцією: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. Х., 2016. 40 с.

11. *Липень С. В.* Проблемы структурирования и развития научного знания. Проблемы теории права: продолжение дискуссии. 2013. № 10. С. 1047–1055.
12. *Липень С. В.* Развитие общей теории как процесс конкретизации научного знания. Государство и право. М., 2009. № 10. С. 74–79.
13. *Подобний О. О.* Теоретичні, правові та організаційно-тактичні основи оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ у боротьбі з корисливо-насильницькою організованою злочинністю: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. О., 2014. 38 с.
14. *Скакун О. Ф.* Загальна теорія права і держави: проблематизація та переосмислення метатеорії. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2012. № 4. С. 27–36.
15. *Спиридонов П. Е.* О гносеологическом аспекте оперативно-розыскной деятельности. Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. 2005. № 4. С. 196–199.
16. *Тищенко В. В.* Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів: автореферат дис. ... доктора юрид. наук.: 12.00.09. Х., 2003. 50 с.
17. *Цехан Д. М.* Використання високих інформаційних технологій в оперативно-розшуковій діяльності органів внутрішніх справ: монографія. За наук. ред. О. О. Подобного. Одеса: Юрид. літ., 2011. 216 с.
18. *Цехан Д. М.* Методологічні основи формування концепції оперативно-розшукової протидії злочинності у місцях позбавлення волі. Наукові праці НУ «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. Вип. 11. С. 390–404.
19. *Шумилов А. Ю.* Феномен научных школ профессионального сыска: монография. М.: ИД Шумиловой И. И., 2007 160 с.
20. *Яблоков Н. П.* Криминалистические основы оперативно-розыскной деятельности. Вестник Москов. ун-та. 2001. № 1. С. 27–36.

Tsekhan D. Operative-search counteraction of crime in prison as a private theory of operative-search activity

The article substantiates the necessity of distinguishing within the limits of the theory of operative-search activity of the private theory of operative-detective counteraction to crime in places of deprivation of liberty. The present state of the development of the theory of operational and investigative activity is analyzed and the position of scientists is systematized in relation to modern directions of its development. Taking into account the work of the researchers, the available scientific approaches to the system of separate theories of operative and investigative science are singled out. Based on the methodological approaches developed within the philosophy of science and the theory of operative-search activity characterized modern forms of systematization of scientific knowledge. Attention is drawn to the fact that, as in other humanities, the development of the theory of operational-search activity is carried out through the integration and differentiation of scientific knowledge, and also the main directions of the process of differentiation are singled out.

The methodological unity of the processes of development of scientific knowledge between criminology and the theory of operative-search activity is noted, as well as the conclusions made regarding the current state of scientific comprehension of the theory of operational and investigative activity are noted. Attention is drawn to the fact that the development of the theory of operative-search activity is based on the model of the formation of separate theories of counteraction to specific forms of criminal activity, as well as the complex combination of this problem and the analysis of the peculiarities of operational and investigative activity of individual subjects of operational and investigative activities. Separate formed within the operational-search activity of individual theories of counteraction to specific forms of crime.

The general scientific features of formation of private scientific theories are characterized, in particular the stages of formation of private theories are singled out. It is substantiated that the general stages of the formation of separate scientific theories are characteristic for the private theory of operative-search criminal activity in places of imprisonment. The boundaries of the subject of the private theory of operative-detective counteraction to crime in places of deprivation of liberty are substantiated.

Keywords: *theory of operative-search activity, prison, private (concrete) theory of science, methodology of the theory of operative-search activity, level of scientific knowledge.*

Стаття надійшла до редакції журналу 27.09.2017 р.